

Hekim Mehmed Nidâî'nin Manzum Tıp Risâlesi Keyf-i Kitâb-ı Nidâî

Mehmed Nidâî's Verse Medicine Treatise, Keyf-i Kitâb-ı Nidâî

Perihan ÖLKER*
Bekir DİREKÇİ**

ÖZET

Eski Anadolu Türkçesi döneminde pek çok telif ve tercüme eserin arasında tıp metinlerine hatırı sayılır bir yer ayrılmıştır. Bilhassa Osmanlı döneminde tıp eserlerinin arttığı gözlenmektedir. O dönemin tıp dilini yakından tanımak ve bu doğrultuda çalışmalar yapmak, bilim dili olarak Türkçenin geleceğinin de parlamasını sağlayacaktır.

Biz bu çalışmamızla Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde 2739/2 arşiv numarasıyla kayıtlı 1567-68 tarihinde yazılmış, Nidâî'nin Keyf-i Kitâb-ı Nidâî başlıklı eserini tanıtarak eldeki diğer nüshalarla birlikte değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Nidâî, Durr-i Manzum, Tıp risâlesi, Bilim dili, Keyf-i Kitâb-ı Nidâî

Çalışmanın Türü: Araştırma / Tanıtım.

ABSTRACT

The physicians (Muslim physicians) in Seljuk Period wrote their works in Arabic and Persian. They had to learn Arabic, for it was the language of science. By the middle of 15th century, works on medicine started to be written in Turkish. With the effect of the principalities founded in Anatolia, Old Oghuz Turkish were becoming the language of writing. 15th century was the time when Ottoman medicine began to act. It is not possible to assert that medicine experienced an important improvement in 16th century. However, among the important works of 16th century in this field was Menafî'ü-n Nas which had been written for the people by the famous physician Hekim Nidai. This prose work attracted so much attention that many manuscripts of it emerged. Having a great number of its copies in the libraries in Turkey, Menafî'ü-n Nas was abridged by Nidai to be written in verse form and be introduced to Selim II. This work written in verse form also attracted much attention and got duplicated for many times.

In this study, we will try to introduce and evaluate Keyf-i Kitâb-ı Nidai at Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi (Konya Local Library of Hand-written Works) which is a copy of Durr-i Manzum that Nidai formed by abridging his own work, Menafî'ü-n Nas, to be written in verse.

II. Physician Mehmed Nidai : Nidai, from Ankara, is among the physicians who lived during the reign of Sultan Selim II. Information about his life is obtained through his works and, it is thought that he lived between 1509 and 1567. Menafî'ün Nas, Durr-i Manzum, Tenbihname, Esrar-ı Genc-i Mana, Tercüme-i Nazm-ı Lokman Hakim and Vasiyetname are among his works. Nidai lived in Konya and adopted Mevlevi. He became affiliated with Selim II after Selim acceded to the throne. Even though Nidai is said to have promoted up to the rank of headphysician, there is no concrete evidence. Resources mention Nidai as Kaysunizade Mehmed Celebi, for that he was confused with Kaysunizade Bedrettin Muhammed who was one of the headphysicians during the reign of Solomon I.

III: Durr-i Manzum : Durr-i Manzum is well known as the short form of Menafî'ü-n-Nas by Nidai which was abridged and written in verse. Having many copies, the work is mentioned as Ed-Durru'l-Manzum in some other resources. On the other hand, it is pointed that the work is under the name of Menafî'ü-n-Nas in catalogs. Researchers have done various studies on the copies of the work. Ahmet Hulusi Köker and Talat Sakallı assert that the work has 56 hand-written copies in the libraries of Turkey and they introduce the one registered with the number of 570/5 in Ahmet Raşit Efendi Library in Kayseri. Critically reviewed texts of the 6 copies of the work (2 from Suleymaniye Library, 1 from Nuruosmaniye Library, 1 from Hacı Selim Aga Library, 1 from Beyazid State of Library, and 1 from the Library of Cerrahpaşa Faculty of Medicine Branch of Deontology) were put forth by Umran Ay as a meticulous Master's thesis.

IV. (Keyf-i) Kitâb-ı Nidâî: Registered with the serial number of 2739/2 in Region Manuscripts Library of Konya Eserler Kütüphanesi, the work is given, in catalogues, as *Risale-i Tibbiye* (Treatise on Medicine)/ *Kaysunizade Mehmed Nidai*. Titled as *Ta Keyf-i Kitâb-ı Nidâî*, the work is among documents 45b-66b in a magazine on medicine.

Written from beginning to end in the form of mesnevi (rhymed couplets), the work got the title **(Keyf-i) Kitâb-ı Nidai** and was written in the style of Fe'ilatün/Mefa'ilün/Fe'ilün. As a result, the work is of the same metre with both the versed section in the introductory part of Menafî'ü-n-Nas and other copies of Durr-i Manzum. However, there are many metric defects in the work. We may attribute this to the fact that the aim was not to write in metre but to be instructive. The work consists of 708 couplets and there is a prose part of 6 lines in the last quatrain. Titles of the sections and phrases in Arabic are written in red-ink. In the text is a note, "**Nidainündür bu tel'if**" (Copyright belongs to Nidai), which is understood to have been added later. Following the section of Tevhid (unification) are the part of sebeb-i telif and the pray for Selim II. The date (AH. 975/BC. 1567-68) when the work was written is noted in 23rd couplet.

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi

** Okt., Selçuk Üniversitesi

It was common to teach through poems in the tradition of Old Oghuz Turkish and Otoman Turkish. Among the works on medicine which were written in verse are *Tabiatname* by physician Bereket and *Müfid* that was the versed form of *Teshilü'sh-Şifa* by Hacı Pasha. Nidâi also abridged his well-known work *Menâfiü'n-Nâs* to be written in verse in order that it could easily be borne in mind. Consequently, he enabled his work, mostly known as *Durr-i Manzum* and *Keyf-i Kitâb-ı Nidâi* through the copy we have, to spread in a wide geography. The work is mentioned under various titles in handwritten catalogues. The copy on which we study is already registered as a treatise on medicine written in verse and titled as *Keyf-i Kitâb-ı Nidâi*. Nevertheless, when examined, the work is understood to be a copy of well-known *Durr-i Manzum*. There are alterations between copies (between those Ümran Ay studied on, the copy we have out of Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi -Konya Local Library of Handwritten Works- and the one registered with an archive number of 45 Hk 1858/1 in Manisa İl Halk Kütüphanesi – Manisa Public Library-) These alterations are in bab titles as well as in turns of couplets and in the words used. One of the important special features of the work is that Persian and Arabic versions of a word are given along with the Turkish version. As a consequence of this point, the text can function as a dictionary. If an unknown word given in the text is the name of a disease, it is defined with details to show what it means. In this way, a serious role in diagnosis and treatment is granted. In this direction, the potential studies on the fact that language of science will be Turkish, and those to give the Turkish responses of medicine terms are seen important. As a result, it is critical that these texts be put forth to be examined comparatively.

Keywords: Nidâi, *Durr-i Manzum*, Medicine Treatise, Language of science, *Keyf-i Kitâb-ı Nidâi*

The Type of Research: Research / Presentation.

I.Giriş

Selçuklular dönemi hekimleri eserlerini Arapça ve Farsça olarak yazmışlardır. Bilim dilinin Arapça olması nedeniyle hekimler Arapça öğrenmek zorunda kalmışlardır (Gökçe, 1990: 5). XV. yüzyılın ortalarında yavaş yavaş Türkçe tıp eserleri yazılmaya başlanmıştır (Gökçe, 1990: 9). Bu yüzyılda Mâverâünnehir ve Anadolu; bilim, kültür, san'at ve edebiyat hayatı bakımından hayli gelişmiştir (Nadirhan Hasan, 2008: 501). Anadolu'da kurulan beyliklerin etkisiyle Eski Oğuz Türkçesinin yazı dili hâline gelmeye başlaması, tıp eserlerinin yaygın bir şekilde okuyup anlaşılmasının gerekliliği ve dili Türkçe olan halka hitap etmesi amacıyla meydana getiriliyor olması bu hususta etkili olmuştur (Kaya, 2008: 18). Osmanlılar, kuruluş döneminde sağlık hizmetlerini Selçukluların kurduğu darüşşifalardan karşılamışlardır. XV. yüzyıl ise Osmanlı tıbbında bir hareketlenme dönemi olmuştur. XVI. Yüzyılda ise tıbbın, çok büyük bir ilerleme gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Kanunî Süleyman'ın medreselerinden birini tıba ayırmış olmasına rağmen, oradan büyük yazar ve hekimlerin yetiştiği pek bilinmemektedir (Adıvar, 2000: 114). Ancak durgunluğa rağmen istisnâî bir şekilde, XVI. yüzyılda meşhur Hekim Nidâî tarafından halk için yazılmış olan *Menâfiü'n-Nâs* kendine bu sahada önemli bir yer edinmiştir (Adıvar, 2000: 115). Mensur olan bu eser büyük ilgi görmüş ve pek çok yazması ortaya çıkmıştır, Türkiye kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan *Menâfiü'n-Nâs*'ı (Kaya, 2001: 283) Nidâî kısaltarak nazma çekmiş ve II. Selim'e takdim etmiştir (Adıvar, 2000: 116). Aynı şekilde manzum olan eser de yoğun ilgi görmüş, defalarca istinsah edilmiştir.

Biz araştırma-inceleme kapsamındaki bu çalışmamızda Nidâî'nin yine kendi eseri olan *Menâfiü'n-Nâs*'ı kısaltarak nazma çekmesi neticesinde oluşturduğu *Durr-i Manzum* adlı eserinin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki *Keyf-i Kitâb-ı Nidâî* adlı nüshasını tanıtarak değerlendirmeye çalışacağız.

II.Hekim Mehmed Nidâî

Nidâî, Sultan II. Selim zamanında yetişmiş Osmanlı tabiplerinden olup Ankaralıdır (Tâhir, 2000: 239). Hayatı hakkındaki bilgiler eserlerinden elde edilmekte ve 1509-1567 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir (Özçelik, 2007: 77). Ancak eseri *Durr-i Manzûm*'un yazılı tarihi 1567 yılına tekâbülmektedir, bu nedenle de onun belirtilen tarihten sonra ölmüş olabileceğini düşünmekteyiz. *Menâfiü'n-Nâs*, *Durr-i Manzum*, *Tenbihname*, *Esrâr-ı Genc-i Mânâ*, *Tercüme-i Nazm-ı Lokman Hekim ve Vasiyetnâme Nidâî'nin eserleri* arasındadır. Bu eserlerden en çok ün yapmış olanı ise yer yer manzum kısımları da bulunan mensur *Menâfiü'n-Nâs* isimli eserdir (Özcan, 2007). Öte yandan Türkiye kütüphanelerinde pek çok yazması bulunan, *Menâfiü'n-Nâs*'ın nazma çekilerek kısaltılmış şekli olan *Durr-i Manzum* isimli eseri onun hayatı hakkında birtakım ipuçları vermektedir (Ay, 2000). Nidâî, yaşadığı dönemde Konya'da bulunmuş, Mevlevîliği benimsemiş, II. Selim'in Şehzadelîği döneminde (Konya'da) ona intisap etmiş, 1566'da Kanunî'nin ölümünden sonra II. Selim tahta çıkınca onunla birlikte İstanbul'a geçmiştir. Nidâî'nin hekimbaşılığa kadar yükseldiği (Kâhya ve Erdemir, 2000: 163) söylene de bu konuda kesin belgeler bulunmamaktadır. Kanunî devri hekimbaşlarından Kaysûnîzâde Bedreddin Muhammed b. Muhammed ile karıştırıldığı için kaynaklar ondan Kaysûnîzâde Mehmed Çelebi diye söz eder (Özçelik, 2007: 77).

III. Dürr-i Manzum

Dürr-i Manzum Nidâi'nin Menâfiü'n-Nâs adlı eserinin kısaltılıp nazma çekilmiş şekli olarak bilinmektedir. Pek çok nüshası olan eserin bazı kaynaklarda Ed-Durru'l-Manzum (Köker ve Sakallı, 1990: 25) şeklinde isimlendirildiğini de görmekteyiz. Ancak kataloglarda eserin Menâfiü'n-Nâs adıyla yer aldığı da belirtilmektedir (Ay, 2000: 19). Araştırmacıların eserin nüshaları üzerinde çeşitli çalışmaları görülmektedir. Ahmet Hulûsi Köker ve Talat Sakallı eserin Türkiye kütüphanelerinde elli altı nüshası olduğunu belirtmekte ve Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki 570/5 numarada kayıtlı nüshayı tanıtmaktadırlar (Köker ve Sakallı 1990: 26). Eserin, Süleymaniye Kütüphanesinden iki, Nuruosmaniye Kütüphanesinden bir, Hacı Selim Ağa Kütüphanesinden (İstanbul) bir, Bayezid Devlet Kütüphanesinden bir, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Ana Bilim Dalı Kütüphanesinden bir nüsha olmak üzere toplam altı nüshasının tenkitli metin şeklinde değerlendirilmesi Ümran Ay tarafından yüksek lisans tezi olarak son derece titiz ve değerli bir çalışmayla ortaya konmuştur (Ay, 2000). Ay, çalışmasına organ, hastalık ve bitki isimleri dizinini eklemiş, bir de küçük sözlük oluşturmuştur. Burada değerlendireceğimiz Keyf-i Kit'ab-ı Nidâi başlıklı nüsha hakkında ise, yapılmış çalışmalarda herhangi bir bilgiye rastlamamış bulunmaktayız.

IV. (Keyf-i) Kitâb-ı Nidâi

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2739/2 demirbaş numarasında kayıtlı olan eser, katalogda *Risâle-i Tıbbiye/ Kaysuniẓade Mehmed Nidâi* şeklinde verilmektedir. *Tâ Keyf-i Kitâb-ı Nidâi* başlığı atılan eser, bir tıp mecmuasının 45b-66b varakları arasında yer almaktadır.

Baştan sona mesnevi nazım şekliyle yazılmış eser, **(Keyf-i) Kitâb-ı Nidâi** başlığını almış, Fe'ilâtün/Mefâ'ilün/Fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Dolayısıyla eser Menâfiü'n-Nâs'ın girişindeki manzum kısım ve diğer Dürr-i Manzum nüshalarıyla aynı vezindedir. Ancak eserde vezin kusurları oldukça fazladır. Bunu da öğretici olmakla, gayenin vezin olmamasıyla ilişkilendirebiliriz. Yazmanın üçer sayfası 15 ve 16, beş sayfası 17, on sayfası 18, yirmi sayfası 19, bir sayfası ise 20 satırdan oluşmuştur. Eser toplam 708 beyitten oluşmakta, son sayfasında 6 satırlık mensur bir kısım yer almaktadır. Bâb başlıkları ile Arapça ibâreler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metinde hem 45b'de hem de 46b'de sonradan eklendiği anlaşılan "**Nidâi'nüñdür bu tel'if**" notu yer almaktadır. Tevhîd bölümünden sonra sebab-i telif kısmı yer almakta, II. Selim'e dua edilmektedir. 23. beyitle de eserin yazılışına:

Ger bunuñ târihi olursa murâd
Nühsad oldı vü penc-ile heftâd (H. 975/M. 1567-68) (46a)

tarihi düşülmüştür.

Nidâi eserini, hekimliğini de yapmış olduğu II. Selim'e sunmakta ve aşağıdaki beyitleriyle de onu methetmektedir:

14. Girmedin söze gel du'â eyle
Şeh Selim Hâna çok senâ eyle	28. Hâcetüm bu idi revâ oldı
Rub' meskûna pâdişâ oldı
15. Virdi Hak devlet-i Süleymânı
Aña lâyük görüp bu 'unvânı	29. Sâyesinde huzûr ider herkes
İns ü cin ü tıyûr u mür u mekes
16. Çünkü taht-ı sa'âdete ağdı
Halka Hak rahmeti 'aceb yağdı	30. Nüh 'ömrince 'ömri ola tavil
Mustafâ hürmeti be-hakk-ı celil
24. N'ola virsem bunu o sultâna
Mâlik-i Hâtem-i Süleymâna	31. Her gönülde makâmı sadr oldı
Bahtı gibi cemâli bedr oldı
25. 'Âleme pâdişâh u hükmi revân
Memleket cismine olupdur cân	32. Çünkü ƙalbümde mihrî itdi karâr
Düşdi şevki derûna leyl ü nehâr
26. İki 'âlemde ber-murâd olsun
Ƙârı halk üzre 'adl-i dâd olsun	33. Diledüm ki anuñ zamânında
Ol Şehün sâye'-i amânında
27. Virdi devlet Hudâ behamdilillâh
Kapusında kulı oldı mihr-ile mâh	34. 'İlm-i tubbuñ gerekli cevherini
Fenn-i hikmetde sözüñ enverini

Nidâî, risâlesinde Menâfiü'n-Nâs'a atıfta bulunup, nesir şeklinde yazdığı eserini, küçük manzum bir risâle hâline getirdiğini belirtmekte ve manzum risâlesinin adını da vermektedir:

17. Aña ol hinde bir kitâb itdüm
Encüm-i tıbda âfitâb itdüm	19. Bunı andan çok ihtisâr eydüm
Gizlü râzı hep âşikâr eydüm
18. Anı nesr eyledüm fesâhatden
Bunı nazm eyledüm belâgatden	20. Çünkü nazm ehlidür şeh-i ʿâdil
<i>Diir-i manzûme</i> pes olur mâ'il

Biz burada, eserin hacimli olmasını göz önünde bulundurarak her bâbın sadece ilk beytini vererek yazmayı ve böylece eseri tanıtmayı uygun bulduk:

vv--/v---/vv-

Keyf-i Kitâb-ı Nidâî

1.Ey hakîm ü ʿâlim vü ḥayy u halîm
Hazretüñdür kerîm ü şân-i ʿazîm (45b)

Dibâçe-i Kitâb

39. Gel Nidâî kelâmı muhtasar it
Bu cihânda gereklü bir eer it (46b)

El-bâbü'l-evvel fi maʿrifetü'l-cism

62. Diñle imdi nedür bu ʿilm-i beden
Neden itdi Ḥüdâ bu cismi neden (47a)

Der-beyân-ı maʿrifet-i ʿanâsır-ı erbaʿa

77. Zâhirüñ eyledi ʿanâsırdan
Çâr-ı erkândur ol cevâhirden (47b)

Beyân-ı Tedbîr-i Gıdâ'dur

118. İmdi gel câna gıdâsını vir
Maʿrifet dânesini kendüne vir (48b)

Hakikat-i hikmet

141. Mazhar-ı hak-durur benî Âdem
Eşref-i halkdur derin-i ʿâlem (49b)

Der-Beyân-ı İzâle'-i Rutûbet min Dimâg

164. Ger dimâgı ola sovukdan baş
Diñle imdi ʿilâcın idem fâş (50a)

Nâzile İçün

167. Nâzile ki gıdâ' buhanıdır
Elem-i saʿbdur bu var nedür (50a)

Soğukdan Olan Baş Ağrısına

175. Başuñ ağrısı kim sovukdan ola
Issıarla devâ gerekdür aña (50b)

Göz ağrısına

182. Göz buhârıyla şiş kan dolsa
Gice uyıtmağ ağrısı olsa (50b)

Göze Ak Gelse

191. Ak düşerse göze eger nâgâh
Zâ'il olmasına bi-emrillâ'h (51a)

Göze İnen Ak Su İçün

194. Ak su inse bir göze nâgâh
Tâze iken devâ budur ey Şâh (51a)

Ru'âf İçün

201. Turmaz ise eger burun kanı
Sirke vü esrânı hâzır it anı (51a)

Sağırlığa

203. Bir kulak kim işitmez ola müdâm
Turp yağını tamzur aña subh u şâm (51a)

Yüzde Olan Bâdüşnâma

209. Yüzde ger zâhir ola bâdüşnâm u şetâm
Dem ü balğam duta cemâli tamâm (51b)

Tügi Dökülene

215. Kaş u kirpik dökülse saç u sakal
Aña müşhil gerek bilüñ derhâl (51b)

Boğaz İçün

238. Madde kim boğaz yumrulansa
Sarkup inüp yumurtaya dönse (52b)

Balgam İçün

241. Balgam-ıla tola ger eger öyken
Aña tûmâr eyle gel erken (52b)

Nefes Darlığına

245. Ademide ger olsa ziku'n-nefes
Virüp almağa tar olur bu nefes (52b)

El Ayak Çatlamasına

261. Elde ayakda ger şikâk olsa
Niyyetüñ andan el-fırâk olsa (53a)

Frengi İçün

271. Ger Fireng zahmeti ola düşvâr
Böyle itdüm ʿilâc aña her bâr (53b)

Tütsisi

290. Şimdi bu tütsiyi beyân idelüm
Hükemâ sırrıdur ʿayân idelüm (54a)

Merhemi

297. Eger isterler ise yağlamağ
Aña sen hâzır eyle işbu yağ (54a)

ʿİllet-i Mezkûr İçün

315. Şol gedâ fakîr ola miskîn
Ol marazdan hemîn ola gamgîn (54b)

Kezalik

318. Tütsiden yağdan şişerse dişi
Aña çâre budur it anı kişi (54b)

Bahak u Baras İçün

324. Ak bahak yâ baras ola tende
Balgamuñ bu fesâdudur anda (55a)

Kezalik

331. Deri yüzinde irkilüp sevdâ
Gövdede ger bahak sıyâh ola (55a)

Uyuz İçün

334. Şol uyuz kim aña cereb dirler
Sulu olsun gerek koñaklı eger (55a)

Ter İçün

341. Dahı bir kimse derlese her dem
Bedeni süst ola özi pür gam (55b)

Kezalik

343. Derlemeyüp buñalsa bir âdem
Cündübideri getir ol dem (55b)

Sarılık İçün

346. Yarakân zahmetine bir dermân
İtdüğündür nice nice ey câñ (55b)

Raʿşeye

352. Raʿşe kim ditreye kamu endâm
Lerzeden incine sabâh u ahşam (55b)

Diş Ağrısına

224. Diş ağrısına mevizegi ey yâr
Bırkaçın sahk eyle penbeye sar (52a)

Diş İçün

228. Diş ki oynaya düşmeli ol
Fûfeli döğ un eyle hâzır ol (52a)

Ağız Ağrısına

230. Ağız ağrısı kim harâretten
Toptolu ola bu cerâhatden (52a)

Dilçik İçün

235. Dilçük olsa boğaz içi dolsa
Yimegi yudamaz zebûn olsa (52b)

İstiskâya

358. İşt imdi nedür bu istiskâ
Lahmî zakkî vü tablidür câna (56a)

Kezalik

361. Zakkî didikleri et-ile deri
İki arada bir sudur sarı (56a)

Kezalik

365. Lahmî olsa vir aña bu şerbet
İçür anda komaya tâ illet (56a)

Bu bablar dışında 56a'dan itibaren herhangi bir bâb başlığı göremiyoruz. Ancak çeşitli hastalıklar ve bunlara iyi gelen macunlar, şerbetler, haplar sıralanmaya devam etmektedir. Eserde 56a'dan sonra herhangi bir başlık atılmadan, beyitlerde *talak ağrısı*, *ısıtma (sıtma)*, *bil ağrısı*, *bevâsır*, *ishal*, *kabız*, *dübbür (kalça) çıkması*, *sara*, *mesâmede taş durması*, *bevlîn usr-ıla gelmesi (idrar güçlüğü)*, *karın ağrısı*, *tâ'un*, *hyarcık* gibi hastalıklara yer verilmiş ve tedavileri anlatılmıştır. Aşağıda verilen beyitlerde herhangi bir başlık atılmadan dalaktaki sıkıntının, sıtmanın ve bel ağrısının tedavilerinin anlatıldığını görmekteyiz:

370. Ger *talak* âdeme vire zahmet

Südde gibi olup ide mihnet

371. Gül yağı ile ov anı muhkem

Yumşayınca tamâm it bunı hem

372. Soñra şerbet ile itgil ishâl

İzn-i Hakk-ıla ola ol hõş-hâl

373. Ger *ısıtma* ola gide kuvvet

Beñzi sarı vü kalmaya kudret

374. Viresin şerbeti süre anı

Ola râhat anuñ ten ü cânı

375. Cümle mahmûda vir şehâ şerbet

Kurtıla çekmeye dahı zahmet

376. *Bilde dâ'im dursa bir ağrı*

Eyle bu şâfi sen aña fevrî

377. Bilde olan rutûbeti alur

Ger riyâh u bürûdeti alur

378. Ola bir dirhem câkır-ı karhâ

Beş direm tere tohmı sahk ola tâ

379. Bir direm zencebîli döğ muhkem

Üçini cem^e idüp karışdur hem

380. Bala muhkem kıvâm virüp derhâl

Bunlar ile alışdırup fi'l-hâl

Eserde 59b'nin, herhangi bir başlık verilmemiş olmakla birlikte, artık netice-i kelâm kısmı olduğunu görmekteyiz:

470. Bahr-i hikmetde olmuşum gavvâs

Ne ceng eyledim-ise gevher-i hâs

471. Bunda yazdum bu deñlü derde devâ

Derde viren devâ egerçi Hudâ

472. Kamu ilhâm-ıla yazılmışdur

Dür-i hikmet caceb dizilmişdür

473. Nazm-ıla hiç kelâm-ı hikmete al

Kimse urmuş degül be-hakk-ı ezel

474. Böyle cem^e mücerrebât olmaz

Böyle bu cîlmi her kişi bilmez

475. Kim ki ezberler-ise ola hazık

Kâzib olmaya her sözi sâdık

Yine Nidâi aynı varakta 476. beyitte üçüncü bâba geçtiğini belirterek bitkilerden elde edilebilecek şurupları, yağları, yapımını ve faydalarını anlatmaya, nar şarabının*, benefşe şarabının, turp yağının faydalarını ve yapılışını sıralamaya başlamaktadır. Ancak eserde ikinci bâbın başladığı ya da bittiğiyle ilgili herhangi bir kayda rastlamıyoruz.

476. *Bâb-ı sâlisde dñle bir kaç söz*

Şol gereklülere beyân idevüz

477. Her c'âlile gerek olursa c'îlac

Kütüb-i gayre olmaya muhtâc

478. Sözümi gerçi ihtisâr itdüm

Bunı dört kapulı hisâr itdüm

479. Böyle muhkem binâ urılmadı hiç

Böyle rengin edâ görilmedi hiç

485. Cümleden birisi *şarâb-ı enâr*

Menfa^eatlu-durur hezâr hezâr

486. Bir kere ki mi^edeye virür kuvvet

Başda ağrıdan komaz c'illet

496. Şu *benefşe şarâbı* kim dirler

Anı rence (şifâ) diyü yirler

497. Göğise öykene virür kuvvet

Bögreğe kavuğa dahı vüs^eat

* Şurup, içilecek şey; bitkilerin veya meyvelerin kaynatılmasıyla hazırlanan koyu sıvı kıvamda ilaç.

480. Bunu itdüm hazîne-i hikmet Ne hazîne'î içi dolu ni'emet	514. Yağ çıkarmak dilersen ey kâmil Añladuğumca eydem el-hâsıl
481. Bu hisâra iren girer gence Yiye ni'emetlerini doyınca	515. Topalak feslegen dahı fülful Her nebât u hubûb u nergis-i gül
482. Diñle imdi bize nedür maksûd İrgüre tâ tamâmina Ma'bûd	519. Diler iseñ yimişlerüñ dahı Yağı nice çıkar bil anı ahi
483. Hükemâ gör senüñ için cânâ <i>Hâzır itmiş nice şarâb u guda</i>	520. Turp yağı bu cümleden birisi Rendeden çeke kalmaya irisi
484. Rûhları şâd ola etıbbânuñ Kaydını gördiler ehıbbânuñ	

Arkasından tekrar çeşitli hastalıkların tedavilerine yer verilmektedir. Aynı hastalığın tedavisi birkaç yolla sık sık açıklanmaktadır. Eser bir tıp risâlesi olarak kısaca pek çok hastalığın tedavi yollarını çeşitli şekillerde anlatmaktadır.

Aşağıda eserde geçen, ancak ilk okunduğunda anlamı kolayca çıkarılamayacak kelimeleri hastalık ve bitki adları şeklinde tasnif ederek verdik.

IV.I. Eserde Geçen Bazı Hastalık Adları

Bâdüşnâm: Yüzde cerahatli sivilcelerle ortaya çıkan cilt hastalığı

Bağırsak kulıncı (A.): Bağırsak ağrısı, bağırsaklarda peyda olup, omuz başlarına ve vücuda gelen bir ağrı.

Bahak (A.): Abraşlık hastalığı; ciltte alaca renkli beneklerle kendini gösteren bir çeşit deri hastalığı. Kara ve ak olmak üzere iki türü bilinir.

Baras (A.): Abraşlık, tedavisi mümkün olmayan bir hastalık.

Baş: yara, iltihap

Baş çegzinmesi: Baş dönmesi.

Bevâsîr (A.): Basurlar, anüs çevresinde genişlemiş toplardamarların meydana getirdiği oluşumlar, basur memeleri, hemoroidler.

Bevlin ʿusrıla gelmesi: İdrar güçlüğü

Cereb (A.): Uyuz hastalığı.

Frengî (A.): Genellikle cinsî münasebetle bulaşan, tedavi edilmezse inme, körlük, delilik gibi sonuçlara varan bir hastalık.

Göbek burusu: Karın ağrısı

Hafakân (A.): Kalp sıkışması, yürek oynaması, çarpıntı

Hıyârık (F.): Kasık bezlerinin iltihaplanmasıyla ortaya çıkan bir tür çıban.

Hummâ (A.): Başta sıtma olmak üzere, yüksek ateşle seyreden hastalıklar için kullanılan genel terim, beden ısısının yükselmesi, ateş, yüksek ateş.

Isıtma: Vücut ısısında meydana gelen yükselme, ateş yükselmesi; titreme, ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalık, sıtma.

İstiskâ (A.): Siroz hastalığı, karın boşluğunda ve/veya vücudun herhangi bir yerinde sıvı toplanması.

Lahmî (A.): Siroz türü

Mâlihulyâ (A<Yun<melankholia): Melankoli, kara seveda, kuruntu hastalığı.

Mesâne zahmeti: İdrar kesesinden kaynaklanan rahatsızlık.

Nâzile (A.): Nezle

Nevâsır (A.): Basur delikleri

Nıkris (A.): Gut hastalığı, ayak parmaklarında, topuklarda ve mafsallarda şişmeyle beliren ağrılı hastalık.

Raçe (A): Kısmî felç, çeşitli organların titremesi şeklinde belirir.

Rîh-i bevâsır (A.): Basur ağrısı, Basur yeli, sancısı

Ru'âf (A.): Burun kanaması

Sancu: vücutta ve özellikle iç organlarda batar veya saplanır gibi duyulan, nöbetlerle azalıp çoğalan ağrı.

Selisü'l-bevl (A.): İdrarını tutamama.

Sudâc-ı ʿinâ (A.): Baş ağrısı

Şikâk (A.): El ve ayaklarda çatlama şeklinde görülen bir cilt hastalığı.

Tablî (A.): Siroz hastalığının karnın şişmesi ile ortaya çıkan biçimi

Talağîñ renci: Dalak hastalığı, ağrısı

Tâ'ûn (A.): Veba; etkeni *Yersinia pestis* bakterisi olan ve lenf bezlerinin tutulduğu, bulaşıcı ve öldürücü bir hastalık, yumurcak, kara ölüm.

Vec' (A.): Ağrı

Yarakân (A.): Sarılık hastalığı; derinin, dokuların ve organizmadaki sıvıların sarı bir renk almasıyla beliren hastalık.

Zıkkî (A.): Siroz hastalığının bir türü olup, et ile deri arasında sarı su birikmesi şeklinde ortaya çıkar.

Ziku'n-nefes (A.): Nefes darlığı, soluma sıkıntısı, astım

IV.II. Eserde Geçen Bazı Bitki Adları

Afyôn (Yun.): Afyon, haşhaş bitkisinden elde edilen uyuşturucu bir madde (*papaver somniferum*).

Âkır-ı karhâ (A.): Pireotu, nezle otu (*anacyclus pyrethrum*).

Anduz: Bir-iki metre yükseklikte, kazık köklü, sarı çiçekli, otsu bir bitki, andız kökü olarak satılır.

Anîsôn (F < Yun.): Anason

Bâdrenbûya (F.): Oğul otu, melisa.

Behmen (A.): Kuduz otu, kızıl (*statice limonium*) ve ak (*centaurea beben*) olmak üzere iki türü bilinir.

Besfâyc (A.): Bespaye, çiyen otu (*polypodium vulgare*).

Cevz-i bevâ (A.): Küçük hindistan cevizi (*myristica fragrans*).

Cündibîdester (A.): Çavşır (çakşır) otu, 100-200 cm yükseklikte, çok yıllık, parçalı yapraklı, kalın köklü ve sarı çiçekli bir bitki (*ferula elaeochytris*)

Çâvşîr (F.): 100-200 cm yükseklikte, çok yıllık, parçalı yapraklı, kalın köklü ve sarı çiçekli bir bitki

Dâr-ı fûlfül (F-A) baş biberi, uzun biber (*piper longum*).

Eftîmûn (Yun.): Bağboğan, serent

Eğir (Yun < akoron): Eğir otu, kasık otu, azakeğeri, hazambel; çok yıllık, otsu ve rizumlu bir su bitkisi.

Enâr (F): Nar ağacı ve meyvesi (*punica granatum*).

Ferfiyûn (A.): Sütlegen otu ve bundan elde edilen tıbbî bir zamk (*euphorbia officinarum*).

Fûfel: Hurma

Fûlfül (A.): Biber (*piper*).

Garîkûn (A.): Katran köpüğü, çayır mantarı

Günlük: Günlük ağacı; kışın yapraklarını döken, çınar görünüşünde bir ağaçtır. Gövdenin yaralanması ile elde edilen reçineye buhur yağı, günlük sakızı, kara günlük yağı veya sığıla yağı, geri kalan kabuklara ise buhur veya yaprak buhur denir. Bu ürünler tedavide ve tütsü olarak kullanılır. (*liquidambar orientalis*).

Habb-ı sevdâ: (A.) Çörek otu

Habbü'l-gâr (A.): Defne ağacı yemişi

Habbü'n-nîl (A.): Mavi su zambağı (çivit) ve tohumu

Hanzal (A.): Ebucehil karpuzu; çok yıllık, sürünücü, sarı çiçekli ve otsu bir bitkidir (*citrullus colocynthis*)

Harbak (A.): Çöpleme otu, ak çöpleme (*helloborus album*) ve kara çöpleme (*helloborus orientalis*) olarak iki türü vardır.

Helîle (F.): Doğu Hindistan'da yetişen bir bitkinin olgunlaşmadan önce toplanan ve kurutulan, müşhil olarak kullanılan taneleri, helile otu (*terminelia*). Sert ve kokusuz olan bu taneler, 1-3 cm uzunluğunda, iğ biçiminde, siyah renkliyse kara helile; 3-5 cm uzunluğunda, erik biçiminde, sarımsı esmer renkliyse sarı helile adıyla anılır.

Helyûn (F.): Kuşkonmaz

Hinnâ (A.): Kına ağacı (*lawsonia inermis*).

Hıyârşenbe (A.): Hıyarçember, hıyarşember, Hint hıyarı; baklagillerden, siyah renkte olan meyvelerinin içinde çekirdeklerden başka, hekimlikte kullanılan bir öz bulunan bitki.

Hindubâ (A.): Hindiba, yaban marulu. (*cichorium endiva*).

Hindibâne (F.): Karpuz, kavun.

- İrk-ı sûs (A.):** Meyan kökü
- Kâkûle (A.):** Zencefilgillerden sıcak memleketlerde yetişen ıtırılı bir nebat ve bunun bahar gibi kullanılan tohumu, hil otu.
- Kâkûnec (A.):** Kanbil otu, güveyi feneri (phisalis alkekengi)
- Kantariyyûn (Yun.):** Kantoron çiçeği.
- Kıst (A.):** Kıst otu ve bu otun kökünden elde edilen ilaç.
- Kimnûn (A<kemnûn<Yun):** Kimyon, maydanozgillerden, 50 cm kadar yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli, bir yıllık, ıtırılı, otsu bitki
- Kûkyâ (A.):** Fesleğene benzer bir ot.
- Kündüs (A.):** Ağukunduzu, ak çöpleme, çomak, beyaz harbak, yalancı çöpleme; kazık köklü, yeşilimsi beyaz çiçekli, çok yıllık, otsu ve zehirli bir bitki (*veratrum album*)
- Mahmûde (A.):** Mahmudiye otu, çit sarmaşığgillerden, yaprakları ok ucu biçiminde, çiçekleri soluk sarı renkte, çok yıllık ve otsu bir bitki ve bu bitkinin köklerinden çıkarılan, hekimlikte kullanılan, reçineye benzer bir madde.
- Mastakî (Yun.< mastikhe):** Sakız, sakız ağacından çıkarılan reçine.
- Mâzû (F.):** Servigillerden, yaprakları almaşık ve küçük pullar biçiminde, gövdesi düz olan, dipten dallanan bir süs bitkisi, mazı (*thuya*).
- Mevizeg (F.):** Yaban üzümü, bit otu (*delphinium staphisagria*).
- Mî'a-i sâ'ile (A.):** Sığla ağacı özsuğu
- Mî'a-i Yâbise (A.):** Sığla ağacı kabuğu.
- Misk (F.):** Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir tür erkek ceylanın karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel kokulu madde.
- Mürr (A.):** Mirra adı verilen ve Arabistan'da yetişen bir ağacın zamkı, usaresi
- Pazu:** Pazi, ıspanakgillerden yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki, yaban pancarı, yabanî ıspanak
- Persiyavşan (F< Yun):** Baldırıkara, nemli yerlerde yetişen bir çok eğrelti otu türünün ortak adı
- Râvend (F.):** Kökleri ve sapları ilaç olarak kullanılan karabuğdaygillerden bir bitki (*rehum*).
- Râziyâne (F.):** Rezene, maydanozgillerden, sarı çiçekli, yaprakları iplik biçiminde parçalı hoş kokulu, baharlı meyveleri bulunan bir bitki.
- Sâb:** Kekre ot
- Sadec-i Hindî (A):** Hint sümbülü (*nardus tachys jatamansi*).
- Sakmûniyâ (Yun.):** Bingöz otu, mahmudiye otu, çit sarmaşığgillerden, yaprakları ok ucu biçiminde, çiçekleri soluk sarı renkte, çok yıllık ve otsu bir bitki
- Selîhe (A.):** Yalancı tarçın (*cinnamomum cassia*).
- Selmen (A.):** Civayla sıcan otunun karışımı bir tür mavun, süleymani.
- Sürincân (F.):** Sürincân, güz çiğdemi bitkisinin bir türüdür. İtboğan adıyla bilinir. Anadolu'da bulunmaz; bir Avrupa bitkisidir
- Şaytarac (A.):** Kurşun otu, seçiler otu; çok yıllık, otsu ve morumsu pembe çiçekli bir bitki (*plumbago europaea*). Özellikle boyar madde olarak kullanılır.
- Şûnîz (F.):** Çörek otu, susam
- Topalak:** Kırkboğum, suut kökü (*cyperus rotundus*).
- Türbit (A.):** Türbüd, türbit otu.
- Ûd (A):** Õd ağacı; dulaptal otugillerden, odunu ve kabuğu hoş kokulu bir ağaç (*aquilaria agallocha*).
- Ûstuñûdüs (Yun.):** Karabaş otu, yalancı lavanta çiçeği; mor çiçekli ve çalimsı bir bitki (*lavandula stoechas*).
- Vaşak:** Çaduruşağı otu ve bundan elde edilen zamk.
- Yarpuz:** Çiçekleri birbirinden ayrı, halka durumunda olan, nane türünden kısa saplı, az veya çok tüylü bir bitki.
- Zagferân (A.):** Safran; süsengillerden, sonbaharda mor renkli ve büyük çiçekler açan, yumrulu bir bitki (*crocus sativus*) ve bu bitkinin tepciklerinin kurutulmasıyla elde edilen, sarı renk vermekte kullanılan toz.
- Zamg (A.):** Zamk; akasya, kitre, sütleşen gibi bazı ağaçların kabuklarından sızarak donan, renksiz veya sarı kırmızımtırak renkte amorf madde.

Zencebîl (A):Zencefil, zencefilgillerden, karnı ş görünüşünde, çok yıllık, otsu bir bitki ve bu bitkiden elde edilip, baharat olarak kullanılan toz.

V.Değerlendirme ve Sonuç

Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi geleneğinde şiirle öğretim yaygınlık göstermektedir. Bu doğrultuda, bilhassa o dönemlerde yabancı dil öğretimini kolaylaştırmak amacıyla manzum lügatler de yaygın şekilde ortaya konmuştur. Tutmacı'nın Tabiatnâmesi (Karasoy, 2009), Hekim Bereket tarafından yazılmış Tabiatnâme, Hacı Paşa'nın Teshîlü's-Şifâsının nazma çekilmiş şekli olan Müfid (Kaya, 2008) manzum tıp metinleri arasında yer almaktadır. İlmî maksatla manzum yazma geleneği hususu Muhyiddin Mehî'nin Nazmü't-Teshîl (Müfid) adlı eserinde açıkça ortaya konmaktadır: "Muhyiddin Mehî, tıp ilmine olan merakı ve sevgisi dolayısıyla bu ilmi en iyi şekilde, layıkıyla öğrenmek ister ve hocası Sabuncuoğlu'ndan kendisine rehber olacak bir kitap tavsiye etmesini rica eder. Sabuncuoğlu ise Mehî'ye Hacı Paşa'nın Teshîl'ini verir. Mehî, bu kitabın çok uzun ve ezberlenmesinin zor olduğunu, eser manzum olsaydı ezberlemenin daha kolay olacağını söyleyerek, hocasından bunu kolay ezberlemenin yolunu sorar. Sabuncuoğlu da Mehî'ye, kendisinde şiire kabiliyet olduğunu, Teshîl'i nazma çekerek ezberlemesini tavsiye eder. Böylelikle hocasından icazet alan Mehî, kolay ezberleyebilmek amacıyla Teshîl'i nazma çeker (bkz: 4a/4-11)" (Kaya, 2008: 34).

Nidâî de aynı sebeplerle olsa gerek, Menâfî'ün-Nâs isimli meşhur eserini kolayca akılda tutulabilmesi amacıyla kısaltıp nazma çekmiştir. Böylece yaygın şekilde Dürr-i Manzum adıyla tanınan, bizdeki nüshasında Keyf-i Kitâb-ı Nidâî şeklinde isimlendirilmiş olan eserinin geniş bir coğrafyada yayılmasını sağlamıştır. Yazma kataloglarda çeşitli isimlerle geçmiş, bizim çalıştığımız nüsha da manzum tıp risâlesi olarak kaydedilmiş, nüshanın üzerine ise Keyf-i Kitâb-ı Nidâî başlığı atılmıştır. Ancak eser incelendiğinde meşhur Dürr-i Manzum'un bir nüshası olduğu anlaşılmaktadır.

Nüshalar arasında gerek Ümran Ay'ın çalıştıklarında, gerekse elimizdeki Konya Bölge Yazma Eserler Nüshası ile 45 Hk 1858/1 arşiv numaralı Manisa İl Halk Kütüphanesi nüshası arasında değişiklikler mevcuttur. Bu farklılıklar bâb başlıklarında olduğu kadar, beyitlerin sırasında ve kullanılan kelimelerde de mevcuttur.

Ay'ın çalışmasında eser toplamda 721 beyitten Konya nüshasında ise 703 beyitten müteşekkildir. Nüshalar arasındaki önemli diğer bir farklılık da bâb başlıklarından kaynaklanmaktadır. Konya nüshasında 56a'dan itibaren herhangi bir bâb başlığı yoktur. Ümran Ay'ın değerlendirdiği nüshalar bu konuda daha düzenli görünmektedir. Ancak Keyf-i Kitâb-ı Nidâî'nin bâb başlıkları farklı bir özellik sergilemekte, Türkçenin ağırlığı hissedilmektedir:

Ay'ın çalışması (Dürr-i Manzum)	Keyf-i Kitâb-ı Nidâî	Manisa Nüshası
Mu'âlece-i Nâzile (s. 46)	Nâzile İçün (50a)	İlâc-ı Nâzile (7a)
Devâ-ı Sudâ' (s. 47)	Soguktan Olan Baş Agrısına (50b)	Devâ-yı Sudâ' (7b)
Devâ-ı Derd-i Çeşm (s. 48)	Göz Agrısına (50b)	Devâ-yı Derd-i Çeşm (7b)
Devâ-ı Diger Çeşm (s. 49)	Göze Ak Gelse (51a)	Nev'-i Diger Devâ-ı Çeşm (8a)
Devâ-ı Diger Çeşm (s. 49)	Göze İnen Ak Su İçün (51a)	Nev'-i Diger Devâ-ı Çeşm (8a)
Devâ-ı Enef (s. 50)	Ru'âf İçün (51a)	Devâ-yı Derd-i Enef (8b)
Devâ-ı 'Üzn (s. 50)	Sagırlığa (51a)	Devâ-yı Derd-i 'Üzn (8b)
Devâ-ı Bâd-Şinâm (s. 51)	Yüzde Olan Bâdişnâma (51b)	Devâ-yı Bâdişnâm (8b)
Devâ-ı Dâü's-Sa'leb (s. 52)	Tügi Dökülene (51b)	Devâ-yı Dâü's-Sa'leb (9a)
Devâ-ı Dendân (s. 53)	Diş Agrısına (52a)	Devâ-yı Derd-i Dendân (9a)
Devâ-ı Diger (s. 53)	Diş İçün (52a)	Devâ-yı Diger Dendân (9a)
Devâ-ı Dehen (s. 54)	Agız Agrısına (52a)	Devâ-yı Derd-i Dehen (9a)
Devâ-ı Dilçik (s. 54)	Dilçik İçün (52b)	Devâ-yı Dilçik (9a)
Devâ-ı Madde (s. 55)	Bogaz İçün (52b)	Devâ-yı Derd-i Madde (9a)
İlâc-ı Verem (s. 55)	Balgam İçün (52b)	Devâ-yı Verem (10a)
Devâ-yı Zıyku'n-Nefes (s. 55)	Nefes Darlığına (52b)	Hazâ Devâ-yı Zıyku'n-Nefes (10a)
Devâ-ı Şükâk (s. 57)	El Ayak Çatlamasına (53a)	Devâ-ı Şükâk (10b)
Devâ-ı Freng (s. 58)	Frengi İçün (53b)	Mu'âlece-i Zahmet-i Freng (11a)

Devâ-ı Diger Tütsi (s. 60)	Tütsisi (54a)	Devâ-yı Diger Zahmet-i Freng (11b)
Devâ-ı Diger Yaglama (s. 60)	Merhemî (54a)	Devâ-yı Diger Zahmet-i Freng-i Mevlûc (11b)
Devâ-ı Diger (s. 62)	İllet-i Mezkûr İçün (54b)	Diger Devâ-yı Diger Zahmet-i Freng (12a)
Devâ-ı Bahak u Baras (s. 63)	Bahak u Baras İçün (55a)	Devâ-ı Bahak Ebyâz-ı Baras (12b)
		Devâ-yı Bahak-ı Esved (13a)
Devâ-ı Cereb (s. 64)	Uyuz İçün (55a)	Devâ-yı Cereb (13a)
Def'-i 'Arak (s. 65)	Ter İçün (55b)	Devâ-yı Def'-i 'Arak (13a)
Devâ-ı Yerekân (s. 65)	Sarılık İçün (55b)	Devâ-yı Yarakân (13b)
'Îlâc-ı Ra'se (s. 66)	Ra'seye (55b)	Îlâc-ı Ra'se (13b)
'Îlâc-ı İstiskâ (s. 67)	İstiskâya (56a)	'Îlâc-ı İstiskâ-yı Tablî (14a)
		'Îlâc-ı İstiskâ-yı Zıkkî (14a)
		Devâ-yı İstiskâ-yı Lahmî (14a)

Farklılıklar sadece bâb başlıklarıyla sınırlı değildir, aynı zamanda beyitlerde de değişiklikler görülmektedir. Aşağıda konuyla ilgili birkaç örneği vermekle yetineceğiz.

Ay'ın çalışması (Dürr-i Manzum)

19. Bunı andan çok ihtisâr itdüm
Gizlü râzum hep âşikâr itdüm
22. Dürr-i manzûm tamâm nazm iledür
Kimse dizmedi nazm ile dürr
60. 'İlmi çokdur buña nihâyet yok
Cümlesin bilmege liyâkât yok
93. Açlık bir sehâb-ı rahmetdür
Yagan andan müdâm sıhhatdür
99. Bil vücûd kadrini ki cân olasın
Câne-i dilde Hakkı tâ bulasın
228. Yahû katrâna yâ bezîre bula
Soñra koygıl dişüñe sâkin ola
229. Şol dişüñ kim çüriye köki kala
Zırnıhı üstine ko çeküp ala
268. Marazı hem dahı 'akır karha
Ola yigirmi beş direm cânâ
397. Ol ki rihi durur gerek şerbet
Söküle yil gide ola râhat
501. Virme hâmile olana zinhâr
Düşürür oğlanıñ ger ola gubâr
549. Kuru olsa su sep ola yumşak
Tograyup sal kazana eyle ufak
652. Şol perişânlığı ider zâ'il
Gussa vü gamlara olur hâ'il
...

Keyf-i Kitâb-ı Nidâi

19. Bunı andan çok ihtisâr eydüm
Gizlü râzı hep âşikâr eydüm
22. Tutdı manzûme nâm nazm-iledür
Dizmedi kimse böyle nazm-ile dürr
60. 'İlm çokdur buña nihâyet yok
Cümlesin bilmege nihâyet yok
93. Açlık bir sehâb-ı rahmetdür
Yagan andan 'ilm-i fesâhatdür
99. Kadrini bil tenüñ ki cân bulasın
Hâne-i dilde Hakkı tâ bulasın
226. Yâ sarı katrânı bir beze bula
Soñra ko dişe tâ ki zâ'il ola
227. Şol diş ki çüriye köki kala
Harbakı üstine ko çeküp ala
266. Marazı birle hem 'akır karha
Ola yigirmişer direm cânâ
391. Ol ki riñ-durur gerek şerbet
Bununla yil gide ola rahât
460. Virme hâmile olana zinhâr
Düşürür oğlanıñ ger ola kibâr
508. Kuru olsa su sep ola yumşak
Tograyup sal kazana eyle yarak
607. Şol perişânlığı ider zâ'il ider
Gussalu vü yilleri zâ'il ider
...

Manisa Nüşhası

19. Bunı andan çok ihtisâr itdüm
Gizlü râzum hep âşikâr itdüm
22. Dindi manzûme nâm nazm-iledür
Dizmedi kimse böyle nazm-ile dürr
66. 'İlmi çokdur buña nihâyet yokdur
Cümlesin bilmege liyâkât yokdur
100. Açlık bir sehâb-ı rahmetdür
Yagan andan 'ilm-i fesâhatdür
106. Kadrini bil tenüñ ki cân olasın
Hâne-i dilde Hakkı tâ bulasın
233. Yâhûd katrâna bir bezin bula
Soñra ko dişe tâ ki sâkin ola
234. Şol dişüñ çüriye köki kala
üstine ko harbakı çeküp ala
273. Marazı dahı vü 'akır karha
Ola yigirmişer direm cânâ
398. Evvelki rihi-durur gerek şerbet
Söküle yil gide ola râhat
500. Virme hâmile olanlara zinhâr
Düşürür oğlanıñ ger ola kibâr
548. Kuru olsa su serip olsa yumşak
Tograyup sal kazana eyle ufak
651. Şol perişânlığı ider zâ'il
Gussa vü gamlara olur hâ'il
...

Öte yandan eserin Manisa nüshası Ay'ın çalışmasında esas aldığı yapıyla aynı özellikleri göstermektedir. Manisa nüshası 26 varakta toplam 720 beyitten meydana gelmiştir. Eserin son varagında *Akşehir* ibaresi ve H. 1166/1752 tarihi yer almaktadır.

Eserin önemli özellikleri arasında, bir kelimenin Farsçası ya da Arapçasının yanında zaman zaman Türkçesinin de belirtilmesi yer almaktadır. Bu hâliyle metin bir sözlük vazifesi de üstlenmiştir. Kimi zaman eserde verilen yabancı kelime, bir hastalık adı ise ayrıntılı açıklama yoluna gidilmiş, kelimenin ne demek istediğine açıklık getirilmiş, böylece teşhis ve tedavide ciddi bir rol üstlenilmiştir.

Ru'âfî için

201. Turmaz ise eger *burun kanı*
Sirke vü esrânı hâzir it anı
202. Başun imiği üstine derhâl
Ur ki sâkin ola o kan fî'l-hâl (51a)

Nefes Darlığına

245. Ademîde ger olsa *ziku'n-nefes*
Vürüp almağa tar olur bu nefes (52b)

Uyuz İçün

334. Şol *uyuz* kim aña *cereb* dirler
Sulu olsun gerek koñaklı eger (55a)

...

Bu doğrultuda tıp terimlerinin karşılaştırılması incelenmesi ve Türkçe karşılıklarının ortaya konulması, bilim dilinin Türkçe olması açısından yapılmış (Hatemi ve Işıl, 1989; Türkmen, 2006; Kaya, 2008; Cavlazoğlu, 2009) ve yapılacak çalışmalar tıp dilimizin de Türkçeleşmesi açısından değer taşımaktadır. Dolayısıyla bu metinlerin ortaya konulup karşılıklı incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- ADIVAR, A. Adnan (2000). Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AY, Ümran (2000). Nidâî, Dürr-i Manzum (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Dürr-i Manzum*, Nu: 45 Hk 1858/1, Manisa İl Halk Kütüphanesi nüshası.
- CAVLAZOĞLU, Ahu (2009); Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (1a-72a İnceleme-Metin-Sözlük), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- GÖKÇE, Nilüfer (1990). Osmanlılar Döneminde Hekimlik ve Hekimbaşılık Müessesesi, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- HASAN, Nadirhan (2008). XVI. Yüzyıl Tasavvuf Edebiyatında Hazînî Eserlerinin Yeri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 20, s. 501-509, Konya.
- HATEMİ, Hüsrev, IŞIL, Yeşim (1989); Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat, İstanbul: İşaret Yay.
- KAHYA, Esin, Ayşegül D. ERDEMİR (2000). Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- KARASOY, Yakup (2009). Tutmacı, Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı, Tabiatnâme, Konya: Palet Yay.
- KAYA, Emel (2001). "Safa Odabaşı'nın Arşivindeki Türkçe Tıp Yazmaları" I. Edirne Tıp Tarihi Günleri Bildirileri (3-4 Ekim 2001) "Dr. Rifat OSMAN Anısına" (1874-1933), Haz.: Ender Bılar, Edirne: Trakya üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No: 42, s. 383-296
- _____ (2008). Muhiddîn Mehî'nin Müfid (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri (İncele-Metin-Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KÖKER, Ahmet Hulûsi, SAKALLI, Talat (1990). "Ed-Durru'l-Manzum", Hekimbaşı Kaysunizade Mehmed Efendi, Ankaralı Şair Hekim Nidai, Türk Hat Sanatı, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., s. 23-26.
- ÖZCAN, Hatice (2007). Kaysünîzâde Nidâî Muhammed Çelebi El-Ankaravî'nin Menâfü'n-Nâs Adlı Eseri (57a-99b) (Metin-Dil Özellikleri-Dizin), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ÖZÇELİK, Saadettin (2007). "Nidâî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ans. C. 33, İstanbul.
- Risâle-i Tıbbîye/ Kaysunizade Mehmed Nidai*, Nu: 2739/2 (Keyf-i Kitâb-ı Nidâî-Dürr-i Manzum), Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nüshası.
- TÂHİR, Bursalı Mehmed (2000). Osmanlı Müellifleri I-II-III, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- TÜRKMEN, Seyfullah (2006). Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri, Basılmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.